

Mariya Bracka

Kijowski Narodowy Uniwersytet im. Tarasa Szewczenki, Ukraina

ORCID: 0000-0002-0883-9973

DUCH STEPOWY U ADAMA MICKIEWICZA I JÓZEFA BOHDANA ZALESKIEGO: PARALELE LITERACKIE

Nie ulega wątpliwości, że obraz stepu ukraińskiego, Stepów Akermańskich – wielkiej przestrzeni (przestworu oceanu), pól, niw, łąk, równin, łąnów itd. – na trwałe umiejscowił się wśród podstawowych polskich obrazów, symboli, mitów romantycznych, przede wszystkim ujawnionych w spuściźnie kulturowej i literackiej autorów „szkoły ukraińskiej” romantyzmu polskiego, ale nie tylko. Fascynacja tą przestrzenią, jak się wydaje, wynika nie tylko z własnych dychotomicznych doświadczeń związanych z pobytem na stepie i recepcją tej przestrzeni – z jednej strony urzekającej pięknem roślinności, kolorystyką, otwartością, a z drugiej – napawającą strachem wskutek swojej nieskończoności, braku jakichkolwiek punktów odniesienia, uświadomienia braku uporządkowania i przyporządkowania tej przestrzeni. Dla autorów zadomowionych w żywiole ukraińskim (co dotyczy wielu z przedstawicieli „szkoły ukraińskiej”) step jest przestrzenią bliską, znaną, zwykłą, choć nie wyklucza wspomnianych binarnych odczuć, które wywołuje. Należy podkreślić, że ta bliskość i swojskość stepu wynika także ze znajomości ukraińskiej ustnej twórczości ludowej i rozumienia znaczenia stepu dla kultury ukraińskiej.

Step, który dla Ukraińca jest czymś znacznie istotniejszym, niż tylko pojęciem czy przestrzenią geograficzną, określa rodzimy kraj, ojczyznę, własne państwo. Step kozacki jest symbolem państwowości ukraińskiej. W tym przypadku krajobraz geograficzny jest połączony z pamięcią historyczną: Kozacy postrzegali step jako swoją ziemię, na której byli wolni, dlatego tak bolesną rozpacz wywołuje się w pieśniach historycznych, tematycznie związanych z zniszczeniem Sycy Zaporoskiej. W folklorze ukraińskim czyste pole, czysty step, step szeroki, kraj wesoły bywa znowuż aksjologicznie dychotomiczny, bo jednocześnie jest interpretowany jako obca, wroga przestrzeń, wieczna klątwa Ukrainy, ponieważ terytorium to często kojarzyło się z odejściem dróg najbliższych ludzi. Step

z tych czy innych powodów odbierał życia wojowników, koczowników, uciekinierów, poszukiwaczy nowego miejsca osiedlenia – wszystkich tych, którzy nie poznali stepu od strony jego natury, którzy nie zaznajomili się z osobliwościami pobytu na nim.

W nauce ukraińskiej wielokrotnie próbowano opisać fenomen stepu nie tylko poprzez pryzmat kreacji unikalnego krajobrazu, ale przede wszystkim na płaszczyźnie narodotwórczej i historiozoficznej¹. Tak więc step między innymi w tekście folklorystycznym, jak również w oryginalnej twórczości wielu ukraińskich autorów, ujawnia się jako metafora życia Ukraińców; step kozacki jako symbol woli i niezależności człowieka i państwa (bo przecież procesy państwowotwórcze odbywały się również na przestrzeniach stepowych). Stąd rodzi się szczególne rozumienie tej wieloznaczonej przestrzeni, zakarbowane w świadomości Ukraińców poprzez kategorie sakralne – „step-bat’ko”, „step-brat”, step jako ojczyzna, ojczysta ziemia. To jest ziemia, na której Kozak czuł się wolny, dlatego też step jest czymś więcej niż pojęcie geograficzne, to poniekąd dom, w którym panuje swoboda i określone reguły. Likwidacja Siczy Zaporoskiej wiąże się w folklorze ukraińskim z utratą domu i wolności. Narodo- i państwowotwórczy charakter stepu uwyrażnia fakt, iż przestrzeń geograficzna stepu przechowuje wspomnienia, tak więc jest nosicielką pamięci historycznej.

Szczególne rozumienie stepu ujawnione między innymi w folklorze ukraińskim wiąże się z jego dychotomiczną wizją: z jednej strony poetyzacji ulega przestrzenna estetyka stepu (czyste pole, czysty step, step szeroki, kraj wesoły), z drugiej zaś strony step jest postrzegany w kategoriach wroga, jako odwieczne przeklęcie Ukrainy². Ta konotacja wynika z potraktowania stepu jako terenu, który zabiera życie najdroższych ludzi. Choć w tekstach pieśni ludowych nie znajdziemy otwartych złorzeczeń pod adresem stepu, odbiór stepu jako otwarcie wrogiej siły, niebezpieczeństwa, wiernej śmierci powoduje pojawienie się obrazów śmierci w stepie, na skraju drogi. Widzimy tu artystyczną realizację fatalnej relacji bohatera z ziemią („A szczo maty moja – // To syraja zemlia”³), która staje się mogiłą. Brak złorzeczeń, szacunek do stepu jest spowodowany jedną z najważniejszych światopoglądowych zasad Ukraińców zakorzenienia w ziemi, szacunku do ziemi jako najwyższej wartości w życiu człowieka. W twórczości ludowej duch Ziemi i duch Stepu ulega synkretyzmowi, w dumach i pieśniach historycznych

¹ Zob. m.in. Л. Миколаєнко, *Український степ як естетичний феномен*, [w:] Хроніка-2000. Український культурологічний альманах. Україна: філософський спадок століть (ч. 1), 37–38, Київ 2000.

² Л. Миколаєнко, *Український степ як естетичний феномен*, dz. cyt., s. 31.

³ *Героїчний епос українського народу. Хрестоматія*. Упоряд. О.М. Таланчук, Ф.С. Кислий. Передмова О.М. Таланчук, Київ: Либідь, 1993, с. 108.

uwidacznia się wiara człowieka w step przeznaczony do życia, a nie do śmierci, w życiodajną siłę stepu (duma *Kozak Hołota*)⁴.

Step w twórczości ludowej najczęściej jest postrzegany jako pole bitwy – „Campus Martius” – „pole martwych”. Tworzy wręcz historiozoficzną tragiczną wizję Ukrainy – czarnej roli, którą mieliby zasiać ziarnem, a która natomiast jest pokłuta przez kule, użyżniona przez białe ciało ludzkie (symbol młodości, siły) i przepłukana przez krew. Na stepie bardziej wyraziście widoczne są koła, które zatacza historia – w czasie wojen Ukraina traciła swoich najlepszych synów, w czasie pokoju odbudowywała zrujnowane, a potem znów broniła się i odnawiała.

Tak więc w ukraińskich pieśniach historycznych step jako ziemia i przestrzeń realizuje się poprzez metaforę życia (motyw stepu-czarnoziem, który rodzi chleb) i jednocześnie symbolu państwowości (step jako pole bitwy, na którym wskutek walk stanowione jest prawo na ziemię). Dlatego też obraz Ukraińca ukształtowany w ustnej twórczości ludowej mieści się w ramach biegunowych pojęć „chliboroba – wojownika” (czyli „rolnika – wojownika”)⁵. Znany ukraiński folklorysta i ludoznawca Iwan Krypiakewycz wręcz zaznacza, iż „dawni Ukraińcy byli podobnie zaciętymi rolnikami, jak i wojownikami. (...) Wojownik i gospodarz to typ dawnego Ukraińca”⁶.

Obraz stepu zajmuje szczególne miejsce także w wielu utworach ukraińskiej literatury pięknej. Step jest częścią duszy Ukraińca, nieodłącznym elementem jego charakteru narodowego, a precyzując – kształtuje charakter narodowy Ukraińca, jego pamięć historyczną i kulturową. Jeszcze raz należy podkreślić, że ma on dla pisarzy ukraińskich ważne znaczenie symboliczne – woli, swobody, ponieważ przez setki lat Ukrainiec-Kozak tylko w stepie mógł czuć się swobodnie, tylko tu – daleko od wszystkich imperiów – mógł próbować budować własne państwo.

Opisane wyżej ważne w ukraińskiej twórczości ludowej wątki stepowe tak czy inaczej inspirowały romantyków polskich, bo zostały uwypuklone w twórczości poetów „szkoły ukraińskiej”, między innymi w poezji Józefa Bohdana Zaleskiego.

Ciemna strona stepu jako pola bitwy różnych sił, śmierci, czyli przestrzeni infernalnej, uwidoczniła w folklorze ukraińskim, została w sposób doskonały przedstawiona w *Marii* Antoniego Malczewskiego. Step ukazany w duchu

⁴ Там же, s. 18.

⁵ Jest to określenie użyte przez Ołęga Olżycza, który między innymi zaznaczał, iż kultywacja stepu „wypełnia całą historię narodu ukraińskiego”, jest „właściwą treścią życia narodu i relacji z otaczającą rzeczywistością”. Zob.: О. Ольжич, *Український мит*, [w:] tenże, *Незнаному воякові*, Київ 1994, s. 153.

⁶ І. Крип'якевич, *Український світогляд*. Відпов. ред. Я. Ісаєвич, упор. Ф. Стеблій, Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001, s. 151–166.

bajronowskiego pesymizmu jest tu światem, w którym zabrakło miejsca na dobro. Wnikliwie pisał o tym Andrzej Fabianowski: „Zagubienie w stepowej przestrzeni jest wielowymiarową alienacją człowieka: wyobcowaniem od innych ludzi, od wartości, wreszcie od Boga. Step jest ziemią bez Boga. Rozbrat pomiędzy Bogiem a stepem ma tu charakter wzajemny. Ta ziemia odrzuciła Boga, a Bóg odrzucił ziemię”⁷.

Człowiek na stepie czuje się zagubiony i osamotniony, brakuje mu drogowskazu topograficznego. Skoro jest odrzucony przez Boga, pozostaje geograficznym wcieleniem chaosu, pierwotnego żywiołu, który czeka na uporządkowanie. Step w *Marii* nie ulega destrukcji, poszerza się, wchłaniając coraz nowe ofiary. Tutaj znów odzywają się wątki ukraińskiej twórczości ludowej. Badacz stawia uzasadnione pytanie: „czy kiedyś nastanie kres stepowienia? Czy ktokolwiek będzie w stanie powstrzymać tę falę zagłady?”⁸. Step ukraiński w twórczości Malczewskiego – według interpretacji Fabianowskiego – traci swoje znaczenie twórcze, on nie pomaga tworzyć, odwrotnie jest przestrzenią wyłącznie uśmiercającą, pochłaniającą życia ludzkie. Jest to jedno z najbardziej znanych i inspirujących ujęć stepu ukraińskiego w polskiej literaturze romantycznej, stąd też warto było o nim wspomnieć. Jest to także jedno z pierwszych ujęć, a sam obraz stepu jeszcze wielokrotnie pojawi się w twórczości najsłynniejszych poetów romantycznych polskich.

Marian Jurkowski podjął próbę zbadania częstotliwości występowania wyrazu step w okresie romantyzmu, zaznaczając, iż: „największą karierę wyraz „step” (i jego pochodne) zrobił dopiero w okresie romantyzmu i to zarówno w języku polskim, jak i w języku zapożyczającym – ukraińskim. W tekstach największego poety ukraińskiego Tarasa Szewczenki wyraz „step” pojawił się aż 128 razy. U Mickiewicza – 58 razy. O wiele częstszy jest ten wyraz w tekstach Juliusza Słowackiego; w samym *Beniowskim* pojawia się aż 55 razy. Wyraz „step” jest najczęstszym rutenizmem w utworach czołowego przedstawiciela „szkoły ukraińskiej” w poezji polskiej – Bohdana Zaleskiego (67 wystąpień wśród innych rutenizmów i orientalizmów)”⁹. *Notabene* we wspomnianej *Marii*, według obliczeń Andrzeja Fabianowskiego, Malczewski użył tego wyrazu zaledwie 12 razy, choć można naliczyć 71 określeń stepowej przestrzeni¹⁰.

⁷ A. Fabianowski, *Filozofia stepu w „Marii”*, [w:] *Antoniemu Malczewskiemu w 170. rocznicę pierwszej edycji „Marii”. Materiały sesji naukowej Białystok 5–7 V 1995*, pod red. H. Krukowskiej, Białystok 1997, s. 290.

⁸ Tamże, s. 292–294.

⁹ M. Jurkowski, *Step ukraiński w literaturze polskiej*, [w:] *Antoniemu Malczewskiemu w 170. rocznicę pierwszej edycji „Marii”. Materiały sesji naukowej Białystok 5–7 V 1995*, s. 400.

¹⁰ A. Fabianowski, *Filozofia stepu w „Marii”*, dz. cyt., s. 289.

Pomimo wielokrotnego, jak wspomniano wyżej, występowania w twórczości Mickiewicza wyrazu „step”, nie niesie on większego dodatkowego obciążenia znaczeniowego. Najczęściej jest użyty na określenie pewnej przestrzeni geograficznej, która pobudza wyobraźnię swoją nieskończonością, wielkością, pięknem. Taki właśnie chyba najbardziej sugestywny jego obraz pojawia się w *Stepach Akermzańskich* powstały pod wrażeniem podróży poety do Akermanu. Ciekawe, że właśnie step ukraiński urzekł Mickiewicza podczas jego podróży na południe Ukrainy i stał się w pewnym sensie kontrastem wobec panujących w późniejszych *Sonetach krymskich* gór. Step ukraiński, jak się wydaje, staje się niejako wstępem do poznania przyrody krymskiej. I kto wie, czy góry krymskie tak samo zauroczyłyby poetę, gdyby wcześniej nie poznał i nie zafascynował się przestrzenią stepową. Kontrastowe zestawienie tych przestrzeni – stepowej i górskiej – w wyobraźni poety, bez wątpienia, wpłynęło na treść i obrazowość sonetów. Step poznany wcześniej niejako inicjuje proces poznawania wyjątkowości przyrody ukraińskiej, zwłaszcza krymskiej – górskiej.

Step, który wyłania się ze *Stepów Akermzańskich*, kojarzy się podmiotowi lirycznemu z wielkim przestworem, bujną roślinnością – kwiatami i falami traw. Przeważa kolor zielony z wtrąceniami koralowymi (koralowe ostrowy burzanu). Bezkresna dal, bezdroża. Cisza taka, że słychać kołysanie się motyli, szuranie węża w trawie. Nic tutaj nie jest w stanie odciągnąć podmiot liryczny od nasłuchiwania tej ciszy i przeżywania swojej samotności, stapienia się z otaczającą przestrzenią i głębokiego przeżywania tej podróży w przestrzeni stepowej. Cisza, samotność podmiotu potęgują jego tęsknotę za krajem rodzinnym. Czeką na niego głos z Litwy, na wieść z rodzinnych stron, lecz na marne. Bohater pozostaje samotnym podróżnikiem. Step sprzyja takim podróżom, zachęca do kontemplowania jego bezkresnych przestrzeni i nieosiągalnego wzrokiem nieba nad nim. Tak więc step Mickiewicza nie ma w sobie nic z ludowej wizji ukraińskiej, pokazuje indywidualną recepcję osoby przybyłej z zewnątrz, nie zaznajomionej z lokalnym znaczeniem tej szczególnej przestrzeni, postrzegającej ją inaczej, bez dodatkowych obciążeń sensów kulturowych.

Inaczej rzecz się dzieje w przypadku Józefa Bohdana Zaleskiego. Choć jego twórczość stanowi wcielenie wczesnej sentymentalnej wersji romantyzmu polskiego, całkowicie wyrasta na gruncie kultury ukraińskiej. Właśnie dlatego klucz sentymentalny odpowiadał poecie, ponieważ doskonale odpowiadał naturze poetyckiej, która ukształtowała się w kordocentrycznej kulturze ukraińskiej. Jak zaznaczyła Barbara Stelmaszczyk-Świątek,

(...) łączy poetę z poetyką sentymentalną dobór leksyki. „Serce” i „łzy” – słowa-klucze, którymi poeci sentymentalni opisywali „czułego” człowieka i jego serdeczny

stosunek do świata, pojawiają się u Zaleskiego w podobnych znaczeniach. W jego wczesnych wierszach serce może być „strapione”, „stęsknione”, „serce czarujące pieśni”, serce czarowane przez uroki natury i serce pękające od rozpacz. [...] Serce jest właściwie synonimem najwyższej wartości, za jaką uznano w człowieku uczucie¹¹.

Podążając tropem wskazanym przez badaczkę, należy zwrócić uwagę, że wczesna poezja Bohdana Zaleskiego w takim kontekście jest doskonałym wcieleniem tzw. „filozofii serca” – kordocentryzmu, który wielu współczesnych ukraińskich filozofów i literaturoznawców uważa za podstawowy nurt filozofii ukraińskiej, odzwierciedlający specyfikę ukraińskiej mentalności narodowej polegającej w traktowaniu serca jako ośrodka życia psychicznego człowieka. Współczesny badacz kordocentryzmu Jarosław Hnatiuk tak formułuje specyfikę:

(...) idei kordocentryzmu jako jednej z odmian filozofii irracjonalizmu, traktującej serce ludzkie jako początek irracjonalno-indywidualny, intuicję zmysłową, substrat uczuć, zdolność wyrażania emocji, sfery emocjonalno-zmysłowej, emocjonalnej lub wolicjonalnej oraz przekonanie i wiara w prymat serca w człowieku przed głową, uczucia przed intelektem, emocjonalne przeżycia otaczającego świata przed jego racjonalnym poznaniem, wymiar duchowy ludzkiej egzystencji przed innymi wymiarami ludzkimi jako główne zasady kordocentryzmu¹².

Z zakorzenieniem w kulturze ukraińskiej wiąże się zaznaczone przez wspomnianą badaczkę częste użycie deminutywów, czułych epitetów, czasem bardzo konwencjonalnych¹³. Jest to specyficzna cecha języka ukraińskiego, budująca językowy obraz świata Ukraińców, świadcząca, jak piszą językoznawcy, o liryzmie, sentymentalności, kordocentryzmie narodu ukraińskiego, cechy którego Zaleski przenosi do języka polskiego. Więc nie tylko ukraińska rytmika ludowa, jak pisał Aleksander Kolessa¹⁴, nie tylko formy ludowe (dumy, dumki, kołomyjki), a sam charakter słownictwa, używanego przez Zaleskiego, zwłaszcza we wczesnej poezji, świadczy o głębokim zakorzenieniu i wyczuciu specyfiki kultury ukraińskiej.

W takim postrzeganiu języka poetyckiego, w samej koncepcji poezji Zaleskiego, w której, jak pisze Barbara Stelmaszyk-Świątek, nie było konfliktu pomiędzy

¹¹ B. Stelmaszyk-Świątek, *Wstęp*, [w:] J.B. Zaleski, *Wybór poezji*, wybór, komentarz oprac. C. Gajkowska, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. XXV–XXVI.

¹² Я. Гнатюк, *Український кордоцентризм в конфлікті міфології і інтерпретацій*, Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2010, с. 87.

¹³ B. Stelmaszyk-Świątek, *Wstęp*, dz. cyt., s. XXVI.

¹⁴ A. Kolessa, *Ukraińska rytmika ludowa w poezjach Bohdana Zaleskiego*, [w:] *Księga pamiątkowa Uniwersytetu Lwowskiego ku uczczeniu pięćsetnej rocznicy Fundacji Jagiellońskiej Uniwersytetu Krakowskiego*, Łwów 1900.

„czującym indywiduum a rządzącymi światem prawami uniwersalnymi”, wręcz przeciwnie, zadaniem poety „było odczytywanie wśród tajemnic natury (śpiewających jezior, rusalek, zaklętych ziół) – jednej najważniejszej: tajemnicy ładu w naturze i człowieku w nią wpisanym”¹⁵ – w tym wszystkim całkowicie przejrzyste jest potraktowanie przestrzeni stepowej jako wielkiej przestrzeni bitew i potyczek, gdzie kurhany kryją wieczne sny bohaterów, przypominają o waleczności Kozaków i Lachów, czyli pozostaje wielką księgą lokalnej historii, niekoniecznie świadczącej o śmierci i ofiarach, a przede wszystkim o pamięci o poległych bohaterach. Wymienić tu należy choćby kilka tytułów z wczesnej twórczości poety: *Duma z pieśni ludu ukraińskiego*, *Dumka hetmana Kosińskiego*, *Janusz Bieniawski* itd.

W kontekście tych rozważań ważne miejsce zajmuje również poemat Zaleskiego *Duch od stepu*. Dlaczego duch – to wytłumaczył w paryskich prelekcjach Adam Mickiewicz. Koncepcja ducha – formy doskonalszej od ludzkiego wcielenia, a także element profetyzmu i forma przekazu prymitywno-naiwna – wszystko to bliskie było, według Mickiewicza, rodzącej się wówczas myśli mesjanistycznej¹⁶. Pamiętajmy, że po ukazaniu się poematu drukiem Mickiewicz nazwał Zaleskiego „poetą drugiej potęgi”, a poemat określił jako utwór mesjanistyczny. Oceniał też pozytywnie „wyobrażenie filozoficzne” poematu i chwalił naiwną prostotę języka. Przemiana, jaka dokonała się w sposobie konstruowania świata poetyckiego, widoczna jest w zupełnie odmiennym potraktowaniu podmiotu lirycznego. Staje się nim duch poety będący obserwatorem świata i dokonujący oceny przeszłości i przyszłości. Dzieje świata przedstawione są jako wizja senna poety i splatają się z poetycką, mityczną autobiografią, która również traktowana jest jako senne widzenie¹⁷.

Warta zastanowienia się jest kwestia pokazania przez Zaleskiego dziejów całego świata w przestrzeni żywiołu ziemi-stepu. Dlaczego duch od stepu – duch stepowy? Step w poemacie staje się całym światem, „światoburców drogą”, przestrzenią, „gdzie przechadzał się gniew Boga” i „Jego głos brzmi dotąd”¹⁸. Jednocześnie wiatr stepowy jest „wiekuistym tchnieniem Bożym” (DoS, 123), który kołysze „na mogiły, na komysze”, jest „napowietrznym łóżem poety” (DoS, 139):

Wiatr stepowy, tchnienie Boże,
Napowietrzne moje łóże,

¹⁵ B. Stelmaszczyk-Świątek, *Wstęp*, dz. cyt., s. XXXVII.

¹⁶ Tamże, s. LVIII.

¹⁷ Tamże, s. LIX

¹⁸ J.B. Zaleski, *Wybór poezji*, s. 109. Dalej odnośniki do cytatów z *Ducha od stepu* umieszczonego w tym wydaniu lokuję w tekście w nawiasach okrągłych, dodając skrót od tytułu – DoS.

Kołowrotem od swej osi –
W różne strony wzrok unosi.

(DoS, 147)

Duch od stepu – przestrzeni swojskiej, rodzimej, a jednocześnie nieosiągniętej, nigdy nie pojętej do końca, gdzie uobecnia się Bóg poprzez tchnienie wiatru stepowego, pozwala unieść się nad światem, osiągnąć go myślą i wzrokiem, znowuż, jak we wczesnej poezji, przeczytać świat (już nie tylko step) jako wielką księgę. Albo inaczej – przejrzyć historię całej ludzkości w stepie jako potężnym zwierciadle, które pozwala swoją jednostkową biografię włączyć w przebieg historii światowej. Dla Zaleskiego step jest miejscem, gdzie uobecnia się Bóg. Zwróćmy uwagę, to zupełnie inne traktowanie przestrzeni stepowej, niż w *Marii* Malczewskiego, gdzie Bóg zapomniał o stepie, oddał we władanie demonicznych sił. Z drugiej zaś strony prezentowanie świata w sennych obrazach (co także dość często spotyka się w literaturze ukraińskiej tegoż okresu, choćby w twórczości Tarasa Szewczenki) w *Duchu od stepu* oznacza także ludzką pamięć, przypominanie.

Step u Zaleskiego wydaje się być przestrzenią budującą, dającą nadzieję, mimo wielości znaków wywołujących smutek i melancholię (mogiły, kurhany) pozostawionych na stepie przez historię. Step u autora *Rusałek* jest elementem Arkadii romantycznej, przy czym owa Arkadia to nie tylko idylliczna kraina radości, śpiewów i piękna. To Arkadia stworzona przy pomocy słowa poetyckiego zapewnia człowiekowi trwałość istnienia, postrzegania świata, umiejscowienia siebie w przestrzeni i historii. Dobitnie napisała o tym Stelmaszczyk-Świątek:

Arkadia romantyczna istnieje w poezji i dzięki niej. W poezji uzyskuje realizację ludzkie marzenie i staje się samowystarczalnym światem ducha. Wedle takiej koncepcji zbudowana jest Arkadia Zaleskiego. Poezja jest sposobem szukania więzi z przeszłością. Ocalająca siła sztuki poetyckiej nie sprowadza się tylko do możliwości przybliżenia tego, co jako idylla człowieka i natury zanikło w przeszłości. Jej moc sięga także w przyszłość, jest bowiem poezja ocaleniem pamięci o człowieku i jego dokonaniach, jest jego nieśmiertelnością¹⁹.

Step ukraiński w poezji Zaleskiego realizuje to zadanie – buduje zręby pamięci i jednocześnie wciela przekonanie o nieśmiertelności człowieka.

Należy podkreślić, że ta bliskość i swojskość stepu wynika także ze znajomości ustnej ukraińskiej twórczości ludowej i rozumienia znaczenia stepu dla kultury ukraińskiej. Jak się wydaje, można stwierdzić, iż Mickiewicz jest mniej obeznany

¹⁹ B. Stelmaszczyk-Świątek, *Wstęp*, dz. cyt., s. XXIV.

z kulturą ukraińską, dlatego też żywioł stepowy rozumie inaczej. Step nie jest dla niego taką samą przestrzenią tożsamościową jak dla Zaleskiego. Dla autora *Ducha od stepu* jest on przestworem, w którym rozgrywa się historia całego świata, całej ludzkości, właśnie ze stepem wiąże on rozwój i upadek człowieka. Duch stepowy pomaga Zaleskiemu zrozumieć meandry duszy ludzkiej, natury zachowań ludzkich, utożsamić jednostkę z rodem ludzkim. Bazując na ludowej pieśni ukraińskiej i roli, którą odgrywa w niej step, Zaleski idzie dalej – robi ducha ze stepu swoistym narzędziem do poznania świata i skomplikowanej istoty nim rządzącej.

U Mickiewicza jest inaczej – świat zawęża się do perspektywy recepcji poety – wędrowca, wybitnej indywidualności, wrażliwej na świat, łaknącej ducha tej przestrzeni, ale nie odczuwającej jej jako miejsca ważnego dla całej ludzkości, miejsca określającego tożsamość.

Bibliografia

- Bujnicki T., *Step Sienkiewiczowski z „Marią” w tle*, [w:] *Antoniemu Malczewskiemu w 170. rocznicę pierwszej edycji „Marii”*. Materiały sesji naukowej Białystok 5–7 V 1995, pod red. H. Krukowskiej, Białystok 1997, s. 469–486.
- Fabianowski A., *Filozofia stepu w „Marii”*, [w:] *Antoniemu Malczewskiemu w 170. rocznicę pierwszej edycji „Marii”*. Materiały sesji naukowej Białystok 5–7 V 1995, pod red. H. Krukowskiej, Białystok 1997, s. 287–294.
- Jurkowski M., *Step ukraiński w literaturze polskiej*, [w:] *Antoniemu Malczewskiemu w 170. rocznicę pierwszej edycji „Marii”*. Materiały sesji naukowej Białystok 5–7 V 1995, pod red. H. Krukowskiej, Białystok 1997, s. 399–410.
- Kolessa A., *Ukraińska rytmika ludowa w poezjach Bohdana Zaleskiego*, [w:] *Księga pamiątkowa Uniwersytetu Lwowskiego ku uczczeniu pięćsetnej rocznicy Fundacji Jagiellońskiej Uniwersytetu Krakowskiego*, Lwów 1900.
- Zaleski J.B., *Wybór poezji*, wyd. 3, wstęp opracowała B. Stelmaszczyk-Świontek, wybór, komentarze oprac. C. Gajkowska, Wrocław 1985.
- Героїчний епос українського народу. Хрестоматія*. Упоряд. О.М. Таланчук, Ф.С. Кислий. Передмова О.М. Таланчук, Київ: Либідь, 1993.
- Гнатюк Я. С., *Український кордоцентризм в конфлікті міфологій і інтерпретацій*, Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2010.
- Крип'якевич І., *Український світогляд*. Відпов. ред. Я. Ісаєвич, упор. Ф. Стеблій, Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001.
- Миколаєнко Л., *Українськи степ як естетичний феномен*, [w:] *Хроніка-2000. Український культурологічний альманах*. Україна: філософський спадок століть (ч. 1), 37–38, Київ 2000, с. 28–43.
- Ольжич О., *Український мін*, [w:] *tenże, Незнаному воякові*, Київ 1994.

Mariya Bracka

Taras Shevchenko National University of Kyiv

**THE STEPPE SPIRIT IN THE WORKS
OF ADAM MICKIEWICZ AND JÓZEF BOHDAN ZALESKI:
LITERARY PARALLELS**

Summary

In her sketch, the Ukrainian scholar from Kyiv analyses the significance of the steppe in the works of two poets: Adam Mickiewicz (1798–1855), representative of the so-called Lithuanian school in Polish Romantic poetry, and Józef Bohdan Zaleski (1802–1886), representative of the Ukrainian school. In Zaleski's work, the steppe appears to be an inspiring space, offering hope, despite many aspects evoking sadness and melancholy (graves, tumuli) left there by history. In Zaleski's work, the steppe is an element of the Romantic Arcadia. The latter, however, is not only a stereotypical idyllic land of joy and beauty. This type of Arcadia is created with the poetic word, ensuring man's permanence of existence, better perception of the world and allowing him to find his place in space and history. The closeness and familiarity of the steppe also stems from the author's knowledge of Ukrainian oral folk art and his understanding of the importance of the steppe to Ukrainian culture. For the author of *Spirit from the Steppe*, the steppe is the space in which the history of the whole world, of the whole of humanity, is played out, including human development and decline. Mickiewicz is less familiar with Ukrainian culture, which is why he understands the steppe differently. In Mickiewicz's works, the world is narrowed down to the perspective of the poet's reception – a wanderer, an outstanding individual, sensitive to the world, craving the spirit of this space, but not feeling it as an important place for all mankind, a place that defines one's identity.

Keywords: steppe, Adam Mickiewicz, Józef Bohdan Zaleski, history, romantic poetry.